

UOT 9

<https://doi.org/10.59849/2710-0820.2023.2.13>

Allahverdi Əlimirzəyev

AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun

“Qədim dövr tarixi” şöbəsinin müdiri

tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Azərbaycan

alimirzoev.60@mail.ru

DÜNYA DAŞQINI ŞUMERLİLƏRİN TARİXİ VƏ MİFOLOJİ TƏSƏVVÜRLƏRİNDƏ

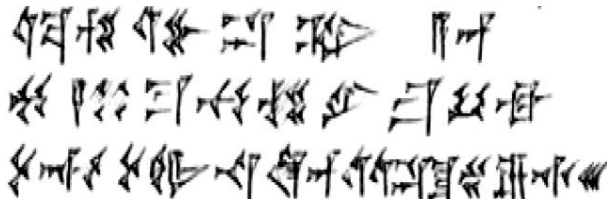
Açar sözlər: ümumdünya daşqını, mixi yazılı mənbələr, qədim xronologiya, Şumer tarixi, Şumer mifologiyası, Şərqi tarixi ənənəsi, ilk şəhər-dövlətlər.

Giriş. Bəşər övladının tarixində qlobal təbii fəlakət sayılan dünya tufanı arxaik cəmiyyətlərin növbəti təkamülü üçün mühüm dönüş nöqtəsi olmuşdur. İri su hövzələri yaxınlığında məskunlaşmış xalqların gündəlik həyatı vaxtaşırı baş verən daşqınlardan, sel və subasmalarından asılı olduğundan, dağıdıcı qüvvəyə malik bu tip təbii hadisələr zaman-zaman əfsanələşərək tarixə düşürdü. Əfsanənin şumerlilərə aid ən qədim variantının qeydə alındığı gil lövhə zədəli olduğundan bəşəriyyətin xilas olduğu yerin adı məlum deyil. 1920-1930-cu illərdə Leonard Vullinin başçılığı ilə Britaniya arxeoloqlarının Təll-əl-Mukayyarda (qədim Ur şəhəri), Leonard Veytlinlə Stiven Lenqdonun rəhbərliyi ilə ABŞ-Britaniya arxeoloqlarının Təll-Uxaymir və Təll-İnqarra təpələrində (qədim Kiş şəhəri) və Erix Şmidtin rəhbərliyi ilə Pensilvaniya muzeyinin əməkdaşlarının Təll-Farada (qədim Şuruppak şəhəri) apardıqları qazıntılarla bu təbii fəlakətin həqiqətən də Dəclə və Fərat çayları hövzəsində (Mesopotamiyanın cənubu, qədim Şumer) baş verdiyi təsdiqini tapmışdır. Daşqınların baş vermə faktı iki qədim mədəni təbəqə arasında qalınlığı 3,0-2,7 metr arasında dəyişən lil qatı ilə örtülmüş steril qatın olması ilə sübut edilir. Kiş və Şuruppakdakı daşqınların I Erkən sülalələr dövründə, lakin qismən fərqli aralıqlarla (e.ə. XXIX-XXVII əsrlər) baş verdiyi ehtimal edilir. Kiş şəhərinin hətta 500 il aralıqla iki daşqına məruz qaldığı söylənilir. Bu daşqınlar zamanı bəzi yaşayış məntəqələri (Əl-Übeyd, Rəcəybə və s.) birdəfəlik tərk edilsələr

də, bəzilərinə (Urda, Şuruppakda, Kişdə və s.) həyat əvvəlki axarı ilə davam etmişdir. Dağıdıcı daşqınlar Dəclə və Fərat çaylarının məcrasının dəyişməsinə də təsir göstərmişdir. Lakin, etiraf etmək lazımdır ki, nə arxeoloji qazıntıların nəticələrinin, nə də yazılı ilk mənbələrin təhlili, hələ ki, bu tufanın Dəclə və Fəratın mənbəyi rayonunda (Anadolunun şimal-şərqində Bingöl silsiləsi) iqlimin kəskin dərəcədə isinməsi ilə qarların əriməsi, yoxsa İran (Fars) körfəzində zəlzələ ilə əlaqədar su səviyyəsinin yüksəlməsi (sunami) səbəbindən baş verdiyinə aydınlıq gətirmək üçün yetərli deyil [8, c.33-36; 14, c. 105; 16, c.186-201; 35, pp.200-202, 216-217; 40, pp.35, 105, 142-143].

Yazılı ilk mənbələr. Şumerlilərin tufan haqqında ədəbi-mifoloji və tarixi ənənəsi kifayət qədər tədqiq olunub. Bu ilk mənbələrin əksəriyyəti 100 il bundan öncə Albert Klay tərəfindən toplanaraq nəşr olunmuşdur [19]. Hans Hilprextin rəhbərliyi ilə Pensilvaniya universitetinin əməkdaşları 1893-cü ildə Niffarda (şumerlilərin dini mərkəzi Nippur şəhəri) üzərində tufandan bəhs olunan əfsanənin yazıldığı gil tabletin fraqmentlərini tapmışlar. Hər iki üzü yazılı olan 6 sütunlu gil tabletdəki əfsanənin 1/3 hissəsinin məzmunu 1914-cü ildə ABŞ şumeroloqu Arno Pöbel tərəfindən bərpa olunmuşdur. İşarələrin paleoqrafiyasına əsasən e.ə. XVII əsrdə gil kitabəyə həkk olunmuş həmin əfsanədə tufan ərəfəsində tanrı Eanın (və ya Haya) məsləhəti ilə Ziusudra adlı kahinin gəmi düzəldərək xilas olmasından bəhs edilir.

Şəkil 1-də bu əfsanədən bir parça təqdim olunub; orada deyilir: **u4-ba zi-ud-sud-ra2 lu-gal-am2 mu nig2-gilim-ma numun lu2-lu2 uru-ag kur-bal kur dilmun-na^{ki} dUtu mu-un-ti-eš** “O vaxt ki, Ziusudra hökmdar oldu, meyvələrin adının [və] insanlığın himayədarı [kimi] növbəsi çatanda ölkəyə, Dilmun ölkəsinə, günəşin doğduğu [yerə göndərildi.” [33, pp.9-70; 19, p.69-72; 2, s.187-193].

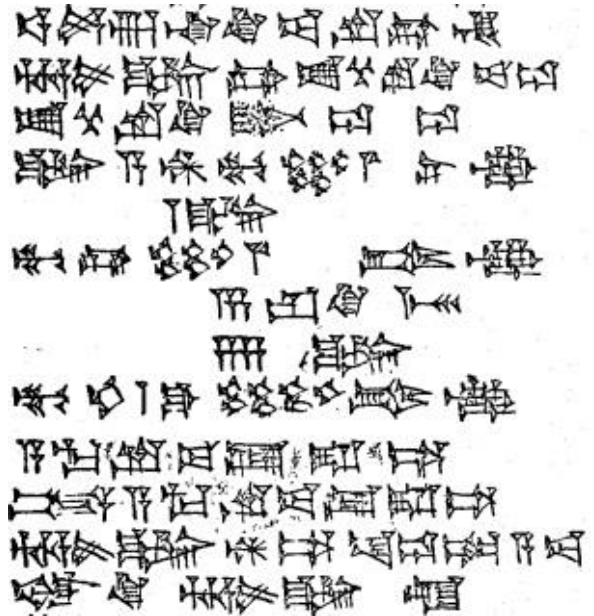
Şəkil 1. Tufan haqqında Şumer əfsanəsindən fraqment

Bir qədər sonra Ziusudranın, atası Şurupakın və babası Ubartutunun adları şumerlilərin tufanaqədərki hökmdar siyahılarının Herbert Veld-Blandelin şəxsi kolleksiyasında saxlanan W.B-62 şifrəli variantında (Əl-Xibbədən (qədim Zimbar, sonralar Sippar şəhəri) tapılmışdır, sonralar Oxfordun Aşmoleon muzeyinə bağışlanmışdır) oxundu (bax: şəkil 2). Mənbələrdə bu adlardan birincisi **zi-UD.-sud-du** (və ya **zi-u4-sud-ra2**), ikinci isim – **SU.KUR.RU.** (bəzi hallarda **SU.KUR.LAM.**) ideoqramları, üçüncü isim – **u-bar-du-du** (və ya **u-bara-tu3-tu3**) formalarında qeydə alınıb.

Şəkil 2. W.B-62. [31, pl., VIb].

Eyni vaxtda H.Veld-Blandelin şəxsi kolleksiyasında saxlanan digər siyahıda (W.B-444) Ubartutunun adı oxundu. Bu siyahının tufanla bağlı hissəsində (bax: şəkil 3) deyilir: “Zimbar şəhərindən sonra hakimiyyət Şuruppak şəhərinə verildi. Şuruppakda Ubartutu hökmdar oldu, 18600 il hökmranlıq etdi. [Cəmi:] 5 şəhərdə 8 hökmdar. Tufan onların üzərindən keçəndən sonra hökmranlıq göydən yerə endirildi, hakimiyyət Kiş şəhərinə keçdi.” [26, pp. 74-77].

Şəkil 3. W.B-444 [31, pl., I].

Əl-Xibbədən və Xafacdan (qədim Tutub; Diyala çayı hövzəsində) tapılan digər siyahılarda (Nip. 3195 və UCBC 9-1819 inventar nömrəli gil tabletlər) Şuruppak şəhərinin tufanaqədərki hökmdarlarının qeydə alındığı hissə dağılıb. Bu səbəbdən həmin siyahılara Şuruppak hökmdarlarının daxil edilib, edilmədiklərini bilmirik [22, pp.43-50; 23, pp.57-58]. Onların isimləri Selevkilər dövründə (e.ə. IV-III əsrlərin qovşağında) tərtib olunmuş “Tufanaqədərki müdriklərin siyahısı”na da (“W-20030.7” şrifli mətn) düşməyib [16, c.223].

W.B-62 və W.B-444 əlyazmalarının məlumatları Selevki hökmdarı Antiox I Soterin sifarişi ilə Babilistanın tarixini yunan dilində qələmə almış Belruşa da (=Beros; e.ə. 345-275) məlum idi. Berosun əsərinin orijinal variantı bizə gəlib çatmayıb. Onun yazdıqları VIII-IX əsrlərdə yaşamış Georgi Sinkellin əsəri vasitəsilə dövrümüzdə çatmışdır [19, p.82-83]. Hər üç mənbənin məlumatlarında xeyli fərqlər nəzərə çarpır (bax: cədvəl 1). Məsələn, Şumer əfsanəsində tufanın xəbərçisi Ea, Berosun əsərində Kronusdur (yunanca “Zaman”). Şumer ənənəsində tufanın 6 gün və 6 gecə, Berosun əsərində 7 gün və 7 gecə davam etdiyi bildirilir.

Şumerlilərin siyasi hegemonluğu dövründə daşqının baş verməsini təsdiq edən digər ikinci dərəcəli mənbələr də mövcuddur. Məsələn, “Gilqameş, Enkidu və yeraltı dünya” əfsanəsinin 111-114-cü sətirlərində deyilir: “Hökmda-

rın qayığının önündə sular canavar kimi hər şeyi udur, Amankinin (su tanrısı Eanın təxəllüsü) qayığının arxasında sular aslan kimi kükrəyir” [5, c.218]. Bu geniş ifadə daşqının tanrılar üçün də problem yaratdığına işarə edir.

Şumer tufanının əfsanəvi qəhrəmanı Ubartutu, eləcə də oğlu Şuruppak “Şuruppakın nəsihətləri” adlı bədii-didaktik əsərdə də xatırlanırlar. Bu əsərin 4 nüsxəsi mövcuddur, Abu-Salabihdən (qədim Keş şəhəri) tapılan ən qədim nüsxə təqribən e.ə. 2580-ci ildə yazılıb. Lakin heç bir nüsxədə tufandan bəhs olunmur.

Babillilərin dünya tufanı haqqında mifik təsəvvürləri şərti olaraq “Gilqameş haqqında dastan” adı ilə tanınan bədii əsərdə əksini tapıb. Qeyd etmək lazımdır ki, I Uruk sülaləsinin beşinci hökmdarı olan Gilqameş Şumer bədii-mifoloji ədəbiyyatının populyar personajlarından idi. Onun şərəfinə 6 müstəqil, bir-biri ilə süjet bağlılığı olmayan 5 əfsanə yaradılmışdır, lakin onların heç birində Gilqameşin tufanla birbaşa bağlılığına işarə yoxdur. Babil mirzələri Gilqameş haqqında mövcud olan Şumer əfsanələri əsasında ümumiləşdirici epopeya yaradaraq sonuna dünya daşqını haqqında əfsanəni daxil etmişlər. E.ə. II minilliyin ikinci yarısında bu Babil əfsanəsi hurri, het və elam dillərinə tərcümə olunmuşdur. Maraqlıdır ki, elamdilli variantın fraqmentləri Qərbi Azərbaycandan, Sərdarabaddan (indiki Armavir, Urartu şəhəri Arqıştihanili) tapılmışdır

Babillilərin dünya daşqını haqqında mifoloji təsəvvürləri “Atraxasis” (“Üstün zəkali”) adlı digər, tamamilə müstəqil bədii əsərdə də əksini tapıb. İki əlyazma ilə təmsil olunan bu əsərdə tufanın 7 gün, 7 gecə davam etdiyi bildirilir. Dənizlər tanrısı Eanın məsləhəti ilə Atraxasis nəhəng gəmi düzəldir, ailə üzvlərini, sənətkarları, heyvanları yığaraq yaşadığı yerdən (şəhərin adı göstərilmir) uzaqlaşır, lakin harada xilas tapdığı haqqında heç nə deyilmir [19, pp.58-69].

Tufanaqədərki hökmdarlar və xronologiya problemləri.

Yazılı tarixi ənənəyə görə şumerlilərin siyasi təşkilatlanması tufana qədər mövcud olmuş şəhər-dövlətlərin əfsanələşmiş tarixindən başlayır. Şumerlilərin mifoloji təsəvvürünə görə Səma tanrısı An yeri və göyü yaradandan sonra ilk beş şəhəri tanrılar arasında paylamışdır; Eridu (indiki Abu-Şahrain) Nudimmuda (=Yer tanrısı Enki), Bad-tibira (“Misgərlər qalası”, indiki Təll-əl-Mədain) Lulala (?), Larak (yeri müəyyən olunmayıb) Hendur-bil-saq (və ya Pabil-saq), Sippar (indiki Təll-abu-Xabba) Utuya, Şuruppak tanrı Şuruppaka verilmişdir [2, s. 190]. Şumerlilərin tarixi ənənəsinə görə növbəti mərhələdə bu 5 şəhərdə (bir variantla görə Larsa altıncı şəhər olmuşdur) dövlət idarəçilik sistemi yaranmışdır.

Cədvəl 1.

№	Şəhərlər və hökmdarlar (W.B.-444)	Şəhərlər və hökmdarlar (W.B.-62)	Şəhərlər və hökmdarlar (Berosa görə)
1	Eriduda Alulim	Eriduda Alulim	Babildə Alaros
2	Eriduda Alagar	Eriduda Alaqar	Babildə Alaparos
3	Badtibirada Enmenluanna	Larsada [...] -kidunnu	Pautibiblonada Amelon
4	Badtibirada Enmenqalanna	Larsada [...] -ukku (?)	Pautibiblonada Ammenon
5	Badtibirada Dumuzi	Badtibirada Dumuzi	Pautibiblonada Meqalaros
6	Larakda Ensibzianna	Badtibirada Enmenluanna	Pautibiblonada Daonos
7	Zimbirdə Enmenduranna	Larakda Ensibzianna Zimbirdə Enmenduranna	Sipparda Euodoraxos Laraxda Amempsinos
8	Şuruppakda Ubartutu	Şuruppakda Şuruppak (Ubartutunun oğlu), Ziusudra (Şuruppakın oğlu)	Şuruppakda Otiartes Şuruppakda Xisutros

Siyahlara əsasən demək olar ki, Bad-tibira şəhərində Şumerin dövlətçilik tarixi üçün həlledici olan yeni bir ənənənin təməli qoyulur; icmanın dini lideri şəhər başçısına çevrildiyindən hökmdarların isimləri qarşısına EN (şumercə “ali kahin”) titulu əlavə olunur. Bad-tibirinin hakimi “çoban” Dumuzi ilahə İnannanın həyat yoldaşı olduğundan və ilahiləşdirildiyindən onun isminə bu titulun əlavə olunmasına ehtiyac qalmamışdır. Enme(n)duranki babillilərin təsəvvüründə lekanomantiyanın (su ilə falabaxma) və hepataskopiyanın (qara ciyərin vəziyyətinə görə falabaxma) banisi olmuşdur.

W.B-444 əlyazmasında **lugal-am₃** (“hökmdar oldu” ifadəsi adətən yeni sülalələrin baniləri üçün işlədilib. Maraqlıdır ki, bu ifadə tufanaqədərki xronikada yalnız Enmendurannaya (Sipparda) və Ubartutuya (Şuruppakda) tətbiq olunub [26, pp.29, 74-77]. Lakin tarixi ənənə Sippardakı sülalənin digər nümayəndələri haqqında heç məlumat saxlamayıb. Bad-tibira və Larak şəhərlərinin ilk hökmdarlarına “hökmdar oldu” ifadəsinin tətbiq olunmamasının səbəb həmin icmalarda ali dini liderlərin hakimiyyətinin irsi yolla ötürülmədiyini ola bilərdi.

Şumerlilərin tarixi ənənəsini əks etdirən mənbələrdə dünya daşqınının qəhrəmanı Ziusudra Ubartutunun (bir mənbədə Şuruppak adlı şəxsin) oğlu və Şuruppak şəhərinin hökmdarı kimi təqdim olunur. Bu mənbələrdə Ziusudranın 36000 və ya 64800 il, atasının isə 18600 və ya 28800 il hakimiyyətdə olduğu bildirilir [30, pp.2-3, pls., I, VI; 26, pp.74-77]. Ümumiyyətlə, tufanaqədərki bütün hökmdarların hakimiyyət müddəti astronomik rəqəmlərlə (72000-10800 il arası) ifadə olunub; bunun səbəbi müəmma olaraq qalır.

Ziusudra əvvəllər yaşadığı şəhərdə kahin kimi (şumercə: **gudu₄ abzu** “məbəd xidmətçisi, müdrək ağsaqqal”) fəaliyyət göstərmişdir. **gudu₄** ideoqramı; “cadu” sözünün praformasındır; akkadca qarşılığı **pašišu** [18, pp.253-255]). Babilistanın siyasi-mədəni təsiri ilə əlaqədar “pašišu” adlanan kahin zümrəsi e.ə. I minilliyin ortalarına qədər Elamda da mövcud olmuşdur. Məsələn, e.ə. VII əsrdə Elamın paytaxtı Suzda Şutruru adlı şəxs **bašišu riša** (“pašişuların başçısı”) titulu daşıyırdı [28, № 74, § 13]. Şumer ənənəsindən fərqli olaraq, əfsanənin Babil variantında Utnapiştim hətta “şuruppaklı adam”

kimi (**amēlu šu-ri-ip-pa-ku-u₂**) göstərilir və Şuruppakın yox, Ubartutunun (teofor mənşəli isimdir: “Tanrı Tutunun (tanrı Eanın oğlu) himayəsində”) oğlu kimi təqdim edilir. Analoji hal ilə I Uruk sülaləsinin ilk hökmdarlarının geneologiyasının təqdimatında qarşılaşırıq. Belə ki, Şumer hökmdar siyahısına görə bu sülalənin ilk hökmdarı Meskiaqqaşer Günəş tanrısı Utunun oğlu idi, Mekiaqqaşerdən sonra hakimiyyət oğlu Enmerkara keçmişdir [26, pp.84-87]. Şumer ədəbi ənənəsində isə Meskiaqqaşer və Enmerkara Günəş tanrısı Utunun oğulları kimi göstərilir. Görünür, Şuruppakla Ziusudra, eləcə də Meskiaqqaşerlə Enmerkara arasında ata ilə oğul arasında olduğu qədər böyük yaş fərqi var idi.

Tarixi və mifoloji ənənəyə hopan informasiyaları vahid rəqəmdən nəzərdən keçirdikdə Şumerdəki daşqınların vaxtını, təqribi də olsa, müəyyən etmək olur. Şumer eposlarında Uruk və Aratta şəhər-dövlətləri arasında vaxtı ilə mövcud olmuş diplomatik əlaqələrin bərpasından bəhs olunur. Cənubi Urmiya hövzəsində, yerli əhalinin “Aratta” adlandırdığı strateji əhəmiyyətli yerdə şumerlilər hələ e.ə. IV minilliyin sonlarında ticari koloniyalarını qurmuşlar. Analoji koloniyalar Uruk arxeoloji mədəniyyətinin sonlarında Suriyada (Həbibə-Kəbirə və Cəbəl-Aruda), Xuzistanda (Suz və Çoğa-Miş), Luristanda (Qodintəpə) və digər bölgələrdə də fəaliyyət göstərirdi. “Luqalbanda və Hurrum dağı” adlı Şumer dastanında Uruk şəhərindən (indiki İraqda Varka, Bibliyada Erex) Arattaya gedən yollardan birinin müasir İraqın Süleymaniyyə şəhəri yaxınlığından keçərək Urmiya gölü hövzəsindəki ərazilərə istiqamətləndiyi bildirilir. Bu yolun davamı “Lulubi dağlarından” (**kur-ra-lus-lus-bi-a^{ki}**) keçirdi [4, pp.63, 138-139]. “Enmerkara və Aratta hökmdarı” eposunda isə Xuzistanın qərbindən keçən ikinci marşrut haqqında məlumat verilir. Eposun 572-577-ci sətirlərində deyilir: **a-ma-ru-ka gub-ba-me-eš a₂-a-mu-ru ba-ur₃-ra-ta^d Inanna nin-kur-kur-ra-ke₄ nam-lugal ki-ag₂^d Dumu-zid-da-ke₄ a-nam-til₃-la-ka mu-un-ne-ne su₃-su₃ gu₂ ka-lam-ma-ka giš (?) mu-un-ne-en-gal₂** “tufanın ortasında qalanlar daşqın başlayandan sonra ilahə İnanna – bütün ölkələrin sahibi, tanrı Dumuzinin sevimlisi – onlara həyat suyu səpdi və bütün Şumerdə ağacları cücərməyə məcbur etdi” [11, c.203-204, 219, 225]. Bu ifadəyə əsasən

güman etmək olar ki, Enmerkarın qasidi Luqalbanda Arattaya getmək üçün daşqın səbəbindən istifadəyə yararsız olan ənənəvi şimal marşrutundan yox, Xuzistanın dağlarından keçən şimal-şərq marşrutundan istifadə etmək məcburiyyətində qalmışdır [4, c. 3-13].

Enmerkar Uruk şəhərinin ilk sülaləsinin ikinci hökmdarı olmuşdur. Şumer hökmdar siyahılarının W.B-444 nüsxəsində onun 420 il hakimiyyətdə olduğu bildirilir [26, pp.86-87]. “Luqalbanda və Anzud quşu” eposunda onun dilindən belə ifadə işlədilir: “50 il boyunca kanallar çəkdim, məbədlər inşa etdim, əkin-biçinlə məşğul oldum, 50 il boyunca çalışdım. Çörəyin nə olduğunu bilməyən Martu ölkəsi sakinlərinin ölkəmin şimalına və cənubuna hücumuna qarşı quş ovlayanın toru kimi çöl boyunca divar ucalır. Lakin artıq taqətim tükənib.” [39, pp.150-151, 154-155]. Martu ölkəsi sakinlərinin, yəni qərbi sami mənşəli əhalinin Mesopotamiyanın cənubunda qeydə alınmaları W.B-444 nüsxəsi ilə də təsdiqini tapır. Həmin mənbədə Kiş şəhərinin I sülaləsinin şumerməşəli adlar daşıyan nümayəndələrinin ardınca, 20, 21-ci sırada 2 samimənşəli isim – İlku, İltasadum – göstərilir. Ədəbi və tarixi ənənənin hər iki məlumatını üzvi şəkildə birləşdirərək, T.Yakobsen belə qənaətə gəlmişdir ki, 50 il hakimiyyətdə olan Enmerkar İlku və İltasadumun, bizə görə həm də Ziusudranın, müasiri olmuşdur [26, pp.82-83, table I].

Uruk şəhərinin I sülaləsinin nümayəndələrinin siyahısında Enmerkardan sonra Luqalbandanın, “balıqçı” Dumuzinin və Gilqameşin isimləri sadalanır [26, pp.86-91]. Xronoloji baxımdan onlar Kiş şəhərinin I sülaləsinin son iki hökmdarının (Enmebaraqesi və Aqqa) müasirləri olmaqla I Erkən sülalələr dövrünün (e.ə. 2750-2615-ci illər) son nümayəndələri sayılırlar. Şumer ədəbi ənənəsinə görə Gilqameş I Kiş sülaləsinin sonuncu hökmdarları Enmebaraqesi və onun oğlu Aqqa (və ya Aka) ilə döyüş meydanında qarşılaşmışdır. Hər üçünün də tarixi şəxsiyyət olması, əlavə olaraq, Diyala hövzəsində tapılmış saxsı qab qırıqları üzərindəki yazılar və Tummal məbədinin bərpasından bəhs edən mətnlə təsdiq olunur [40, p.163; 32, pp.198-202]. Maraqlıdır ki, Gilqameşlə Aqqanın döyüşündən bəhs edən bədii əsərdə bu hərbi qarşıdurmada Gilqameşin oğlunun da (hökmdar

siyahısında varisi Urnunqal) iştirak etdiyi bildirilir [10, c.261, 264]. Döyüş ərəfəsində Uruk şəhərinin ali məclisi baş kahin olan Gilqameşə baş komandan səlahiyyətlərinin icrası üçün, əlavə olaraq, “hökmdar” (şumerçə **lugal**) titulu vermişdi. Deməli, Aqqa ilə döyüşdə Gilqameşin azından 50 yaşı var idi. Əgər iddia olunduğu kimi bu döyüş həqiqətən də e.ə. 2615-ci ildə (I Erkən sülalələr dövrünün başa çatması) baş veribsə [9, c.162, 166-167] Gilqameş babası yaşındakı Ziusudra ilə e.ə. 2690-2680-ci illərdə görüşə bilərdi və təbiidir ki, Şuruppak şəhərini viran qoyan daşqın bu görüşdən 40-50 il əvvəl baş verməli idi.

Deyilənləri nəzərə alaraq, güman etmək olar ki, Şumer tarixi ənənəsində Ziusudranın şahidi olduğu dünya daşqını Enmerkarın zamanında baş vermiş tufanın eynidir. Faktiki olaraq, Gilqameş Utnapiştimin (=Ziusudra) nəvəsi yaşında olduğundan onların görüşdüyünü (Babil əfsanəsinə görə) istisna etmək olmaz. Babil ənənəsinə görə Gilqameş və onu Dilmun adasına aparan qayıqçı Urşa-nabi Utnapiştimi, yəni dünya daşqını zamanı bəşəriyyətin xilaskarını, canlı gören sonuncu şəxslər olmuşlar. Bu səbəbdən bir əsr sonra Şuruppak sənədlərində Gilqameşin və onun sələfi (mifik ənənəyə görə atası) “qulyabani” (şumerçə **lil₂-la₂**) Luqalbandanın, əsatirlərdə isə anası Ninsunun ilahiləşdirilməsi normal qarşılanmalıdır [20, ss. 11, 14, text VAT 12760; 32, p.198].

Əgər L.Vullinin Urda aşkara çıxardığı daşqın Übeyd arxeoloji mədəniyyətini (yazıyaqədərki mərhələ) məhv etmişsə, I Erkən sülalələr dövründə baş vermiş tufan Cəmdət-Nəsr arxeoloji mədəniyyətinin süqutuna səbəb olmuşdur. Maraqlıdır ki, “daşqın”, “tufan” işarəsi (şumerçə **URU₂** ideogramı; **amaru**=akkadca **abubum**) Mesopotamiyanın yazı mədəniyyətində ilk dəfə Cəmdət-Nəsr dövrü (e.ə. 2800) sənədlərində qeydə alınmış və Şuruppakın təsərrüfat sənədlərində də işlənir [29, № 43]. Lakin bu sənədlərdə deyilən işarə “icma”, “yaşayış məskəni” anlamında işlənir. İşarənin ikimənalı olmasına səbəb ilk yaşayış məntəqələrinin taleyinin daşqından, tufandan asılı olmasıdır. Şumer tarixi və mifoloji ənənəsi Şuruppakda siyasi elitənin süqutu ilə nəticələnən daşqından sonra baş vermiş digər analoji təbii fəlakət haqqında heç bir informasiya saxlamamışdır. Görünür, I Er-

kən sülalələr dövründə qurulan kanallar, suötürücü arxlar, drenaj sistremləri o dərəcədə mükəmməl vəziyyətə gətirilmişdir ki, Dəclənin və Fəratın daşması şəhərlərin infrastrukturuna ciddi ziyan vura bilməmişdi.

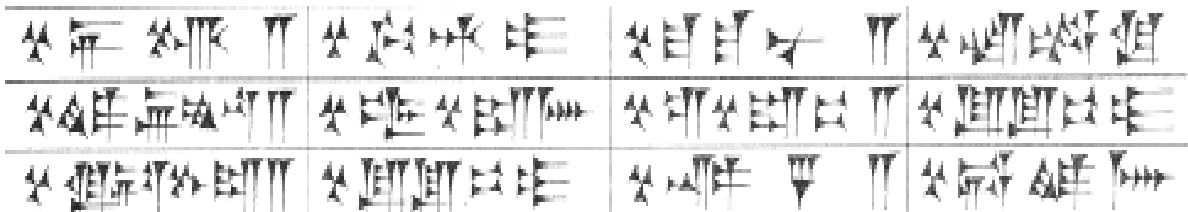
Təll-Farada aparılan arxeoloji qazıntılar tufandan sonra Şuruppakda təsərrüfatın və inzibati infrastrukturun tədricən normallaşdığını göstərir. Şumerin dövlətçilik tarixinin II Erkən sülalələr dövründə Şuruppak şəhəri tufandan əvvəlki funksiyasını davam etdirirdi. Məhz Şuruppak sənədlərində ilk dəfə olaraq cənub şəhərlərinin hərbi-siyasi birliyini ifadə edən **KI.EN.GI**. (sonralar bu ideoqramlarla bütün Şumer ölkəsinin cənub hissəsi ifadə olunurdu) coğrafi termini ilə qarşılaşırıq [12, c.83]. E.ə. XXVI əsrdə Şuruppak cənub şəhərlərinin birliyinin iqtisadi-administrativ kordinatoru funksiyasını icra edirdi. E.ə. III minilliyin ortalarında Şuruppakın sahəsi 100 hektara çatırdı və orada təqribən 30 minə yaxın əhali yaşayırdı. Məbəd və icma təsərrüfatlarının fəaliyyətini əks etdirən 840 uçot sənədi aşkara çıxarılıb, lakin hər hansı dini tikilinin qalıqlarına rast gəlinməyib. 50-yə qədər qəbir tədqiq olunub; ölümlər, qonşu şəhərlərdə olduğu kimi, evlərin döşəməsi altında, ya gil tabutlarda, ya da həsirə bükülmüş vəziyyətdə dəfn olunurdular. Məzarlardan daş, gil və mis qablar, balıqqulağından, hətta lacivərdədən (Arattadan gətirilirdi) hazırlanmış muncuqlar, möhürlər, gümüş üzük və sırğalar və digər əşyalar tapılmışdır. Müqayisə üçün deyək ki, üç əsr əvvəl dağıdıcı tufana məruz qalan qonşu Ur şəhərində yalnız e.ə. XXV əsrdə belə zəngin qəbirlər inşa edilirdi [11, c.77-78]. Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, Şuruppak şəhərini viran qoyan daşqın miqyasına görə Ur şəhərinin məruz qaldığı tufandan zəif olmuşdur və bu səbəbdən Şuruppakın sakinləri şəhərin infrastrukturu

turunu qısa vaxtda bərpa edə bilmişlər. E.ə. II minilliyin əvvəllərində Şuruppak şəhəri birdəfəlik tərk edildiyindən daşqınla bağlı xatirələrin təfərrüatları unudulmuş və babilli mirzələrin yaradıcılığında bu olay daha da mifləşmişdi.

Tufandan qurtuluş məkanı.

Əfsanənin Şumer variantı xeyli zədəli olduğundan dünya daşqınının nə ilə nəticələndiyi, insanların harada xilas tapdığı haqqında suallar cavabsız qalır. “Gilqameş haqqında əfsanə”nin Babil variantında Şuruppak şəhərinin kahini Ut-napiştimin Nisir dağında (**şadū KUR ni-sir** (hərfən: “Nisir ölkəsinin dağı”) xilas olduğundan və buna görə də ölməzlik qazandığından bəhs olunur. Nisir dağı eposda 4 dəfə (XI gil lövhənin 32-36-cı sətirlərində) xatırlanır: “Gəmi Nisir dağında dayandı. Nisir dağı gəmini saxladı, tərənməyə qoymadı. Nisir dağı gəmini bir gün, iki gün saxladı, tərənməyə qoymadı. Nisir dağı gəmini üç gün, dörd gün saxladı, tərənməyə qoymadı. Nisir dağı gəmini beş gün, altı gün saxladı, tərənməyə qoymadı” [7, c.76].

Şuruppak şəhəri Fəratın sahilində yerləşirdi. Təbiidir ki, bu çay daşdığından Ziusudranın gəmisini Dəclə vasitəsilə Zaqros silsiləsi istiqamətinə hərəkət edərək Mesopotamiyanın hüdudlarını tərk etmişdir. Nisir dağı Mesopotamia sakinlərinə yaxşı məlum idi. XIX əsrin ortalarında Aşşur hökmdarı Aşşurbanapalın kitabxanasından bir kitabə (Qoyuncuq kolleksiyasında “K. 4415” kataloq sıra sayı ilə tanınan coğrafi məntəqələr sözlüyü) tapılmışdır. Bu ilk mənbədə [34, № 51 R, 21-23-cü sətirlər] belə paralelliklə qarşılaşırıq: **KUR ni-şir = KUR qu-ti-i** “Nisir dağı – qutilərin dağı” (bax: şəkil 4-dəki avtoqrafik təsvirin I sətirinin sol tərəfi).

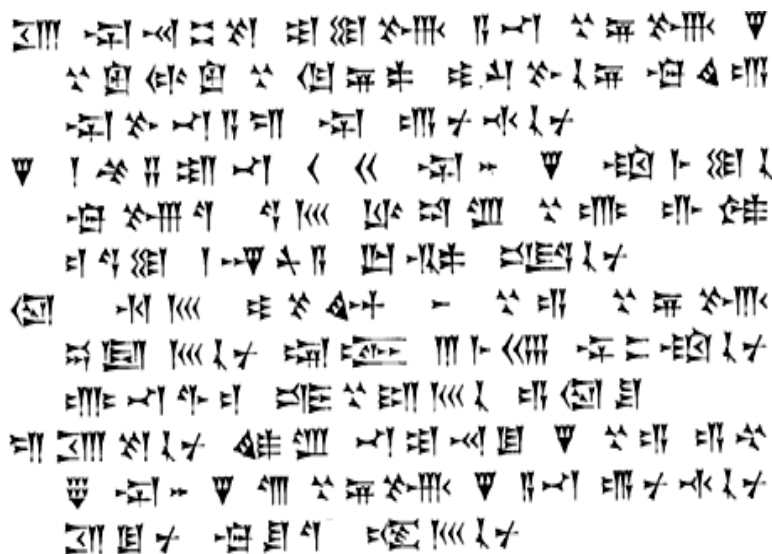

Şəkil 4. Qutilərin Nisir dağı “K. 4415” sözlüyündə

Aşşur hökmdarı II Aşşurnazirapalın e.ə. 881-ci ildə lullubi tayfasının məskunlaşdığı Zamua ölkəsinə işğalçı yürüşünü təənnüm edən kitabəsində (bax: şəkil 5) deyilir: “Babite şəhərindən çıxdım. Nisir dağına, hansını ki, Lullu ölkəsi[nin sakinləri] “Kinipa dağı” adlandırırlar, yaxınlaşdım. Bunasi şəhərini, möhkəm şəhəri, hansı ki, Muzasina[ya məxsusdur], ətrafındakı 30 məskənlə bir-bir tutdum. [Onun] döyüşçülər[i] qaçıb dağa sığındı. Aşşurnazirapal qəhrəman quş kimi izlədi onları. Dağ quşları kimi Nisir dağında [onların] adamlarından 326-sını öldürüb cəsədlərini [ətrafa] yaydı? Onun atlarını ələ keçirdi. Digər [döyüşçülərinin cəsədləri ilə] dağların yamaclarını toza bürüdü? Bütün 7 ayrı-ayrı şəhəri, hansılar ki, Nisir dağının ortasında idi [və] möhkəmləndirilmişdi, zəbt etdi, əsgərlərini?...” [1, s.23].

Lullubilərin məskunlaşdığı Zamua ölkəsinin qərbində yerləşən Nisir dağı II Aşşurnazirapalın salnamələrində 6 dəfə xatırlansa da, dəqiq yeri müəyyənləşdirilməyib. Bu salnamələrdən məlum olur ki, Nisir Babite aşırımından (Altın-Köprüdən Süleymaniyyəyə gedən yolun üstündəki Dərbəndi-Bazian keçidi) şimal-şərq istiqamətində yerləşən ilk dağ idi. XIX əsrin sonlarından tədqiqatçıların bir qismi bu dağı indiki Xalxalandağ və ya Tokmadağ rayonunda (İraqda, Altın-Köprüdən cənub-şərqdə), digərləri Sidikan yaxınlığında (Erbillə Rəvandüz arasında) lokalizə etmişlər. A. Billerbek Nisir dağını İraqın şərqindəki Pir-Ömər-Qudrun zirvəsi (Süley-

maniyyədən 40 km şimal-qərbdəki Ulubulaq adlanan yerdə; hündürlüyü 2743 m) ilə eyniləşdirmişdir; hazırda bu fikrin tərəfdarları üstünlük təşkil edir [37, ss.272-273; 36, p.99; 25, pp.201-203; 27, p.288, not.353]. Bu ehtimallardan hansı birinin düz olmasından asılı olmayaaraq, şübhə doğurmayan odur ki, Mesopotamiyanın akkaddilli sakinləri (aşşurlular və babillilər) şifahi ənənələrində yaşayan bu dağı əcdadlarının xilas yeri hesab edirdilər. Bu yerlə əlaqədar II Aşşurnazirapalın salnaməsində (şəkil 4-dəki avtoqrafik təsvirin 1-2-ci sətirləri) deyilir: **şadū ni-sir mātu lu-ul-lu šadū ki-ni-ba i-qa-bu-šu-ni aq-ti-ri-ib**: “Lullu ölkəsi [əhalisinin] “Kinipa” adlandırdığı Nisir dağı” [24, pp.203-204, text A.O.101; 1, s.23]. Bununla belə, həmin mənbədə deyilir ki, Nisir dağı yaxınlığında yerləşən Larbusa şəhərini “əvvəllər heç kim görməmişdir.” Görünür, babillilərdən fərqli olaraq, aşşurluların tarixi yaddaşında Kinipa/Nisir dağı dünya daşqınından qurtuluş yeri kimi iz qoymamışdır. Kinipa dağı lullubilərin Zamua ölkəsi ilə quti məskənlərinin sərhəddində, hər iki etnosun kompakt yaşadığı ərazidə, yerləşirdi. Təbiidir ki, şumerlilərin təsəvvüründə Ziusudranın gəmisinin xilas tapdığı dağın adı Kinipa idi. Tufana həsr olunmuş Şumer əfsanəsində dağın Akkad dilindəki adı – Nisir – yazıla bilməzdi, çünki e.ə. III minilliyin əvvəllərində Zaqros silsiləsində hər hansı zirvənin samimənşəli ad daşması real görünür.

Şəkil 5. Nisir dağı II Aşşurnazirapalın salnaməsində.

Mixi yazı sistemində **-sir-** işarəsinin həm də **-muş-** hesacını ifadə etdiyini nəzərə alaraq, son zamanlar bu dağın adını “Nimuş” hesab edirlər. Lakin bu fikir təsdiqini tapmır. İlk dəfə F.Deliç “Nisir” oronimini Akkad dilinin leksikonundakı **nasāru** (“qorumaq”, “hifz etmək”) feilinə bağlamışdır; bu izah əfsanənin mahiyyəti ilə həmahəng səslənir [21, s.105]. Akkad dilində bu feildən törəyən **nisirtu** “saxlanc yeri” termini də işlənirdi [17, p. 39, 276-279]. Lakin “Nisir” adı lullubilərin Kinipa oroniminin Akkad dilinə tərcüməsi hesab oluna bilməz. “Kinipa” oroniminin iki komponentdən yarandığını söyləmək olar. Oronimin birinci komponent (**kin-**) Urmiya və Van gölləri hövzəsinin qədim yer adlarında nəzərə çarpır: Kindari, Kua-Kindar, Kinablilla, Kinabu, Kinahhi, Kinaki, Kinaştania, Kinqikanqi, Kinhuhtu, Kinqialkaziş, Kinihamanu, Kindiqiazu, Kinqıştilensah, Kindutauş və s. Bu toponimlərdəki bəzi komponentlərin lullubi dilinə aid olduğu şübhəsizdir. Lullubilərin **kin** termini **qinnu** (“mağara”) formasında Akkad leksikonuna keçmişdir [13, c. 173]. Kinipa oroniminin ikinci komponenti (**-ipa** və ya **-eba**; mixi yazı sistemində samit səslərin kar və cingiltili növləri arasında işarə fərqi qoyulmurdu) Urartu mətnlərində xatırlanan **eba-ni** “vilayət” (**-ni** sonluğu urartuluların dilində lokativ formantdır) və türkdilli xalqların, o cümlədən azərbaycanlıların işlətdiyi *oba* sözüə uyğundur. Bu termin mixi yazılı mətnlərdə xatırlanan **-b/-p** sonluqlu toponimlərdə (Kinipa, Qurrusupa, Subi/Sunbi, Salaniba, Kukiaba, Tunube və s.), eləcə də müasir Azərbaycanın, Türkiyənin (Yüksekova, Güzelova, Yalova), Gürcüstanın (Qardabani, Katxubani) yer adlarında nəzərə çarpır.

Necə oldu ki, dünya daşqını zamanı insanlığın xilas olduğu bu dağ yəhudi və İslam dini təsəvvürlərində tamamilə fərqli məkanlara bağlandı?

E.ə. 737-ci ildə Madaya hərbi yürüşdən sonra III Tıqlatpalasarin göstərişilə yerli sakinlərin deportasiyasına start verilir. O zaman icmalararası münasibətləri pozmaqla gələcəkdə Aşşur dövlətinə qarşı gözlənilən iğtişaşların qarşısını almaq xarici siyasətin vacib istiqamətinə çevrilmişdi. Şəkil 5-də təsviri verilən fraqmentdə deportasiyalardan biri haqqında belə məlumat verilir:

“...qutilərin ölkəsindən, Sangibutu ölkəsindən əsirləri, Dur-Enlil şəhərinin 1200 sakinini,

6208 nakkablıni, budiləri, Simirra, Arka, Usnuu şəhərlərindən, hansılar ki, dənizin sahilindədir, köcürtdüm. 588 budilini, Duna şəhərinin sakinlərini, 352 bilallını, 544 banitlini, 380 ..., 460 sanqilulunu, Dur-Enlil şəhərinin sakinlərini, 457 qutili əsiri Bit-Sangibutudan Tuimmi şəhərinə köcürtdüm. [Daha] 555 qutili əsiri Bit-Sangibutudan Til-Karme şəhərinə göndərdim. Azad olan adamlara Aşşurdan hökmranlıq etdim...” [38, p.46, 68].

Sürgün olunanların yerinə II Sarqonun zamanında (e.ə. 722-705) İran yaylasına, onun oğlu Sinahheribin zamanında (e.ə. 705-681) Babilistana minlərlə yəhudi köçürülmüşdür. Əfsanələmiş dünya daşqını haqqındakı olaylar elə o vaxtlar birbaşa təmas nəticəsində yəhudilərə, onlardan isə ərəblərə ötürülmüşdür. Yəhudi dini ənənəsini əks etdirən Əhdi-ətiqin “Varlıq” hissəsində daşqın zamanı insanlığın xilas olduğu yer **‘RRT** adlanır [6, № 86:2]. Coğrafi mövqeyini və landşaft xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq sonrakı nəsillər bu yeri Ön Asiyanan Dəməvənddən sonra ikinci uca zirvəsi olan Ağrıdağla (Türkiyənin şimal-şərqində; hündürlüyü 5137 m.) eyniləşdirmişlər. Eyniləşdirmənin sübutu üçün bu dağın qeyri-müsəlman (“Ararat”) adı əlavə arqument kimi göstərilir. Hesab olunur ki, “Ararat” adı dağın yerləşdiyi qədim Biayni dövlətinə aşırluların (şimal-şərqə samilərin) verdiyi “Urartu” terminindən törəmədir.

II Aşşurnazirapalın salnamələrində Dəclə ilə onun qolu olan Yuxarı Zab çayı arasındakı yaylada, qutilərin ölkəsi Kutmuhi ilə qonşuluqda yerləşən Habhu çarlığının hüdudları daxilində Arardi adlı dağ xatırlanır [6, № 23]. İlk mərhələdə biaynililərin tayfa ittifaqlarına qoşulmayan Habhu e.ə. IX əsrin sonunda Urartu dövlətinin tərkibinə qatılmışdı. Görünür, Arardi/Ararti Aşşur dövlətinin şimal-şərq sərhədlərinə ən yaxın Urartu dağı olduğundan, aşırlular simvolik olaraq bu dağın adını biaynililərin ölkəsinə şamil etmişlər. Məsələn, hesab olunur ki, II Sardurinin salnaməsində qeyd olunmuş **LU₂ u₂-ru-ur-da-a-ni** (“Ururdalılardan ölkəsi”) ifadəsi ilə urartulular nəzərdə tutulmuşdur [15, c.19-22]. Deyilənləri nəzərə alaraq, hesab edirik ki, yəhudi dini ənənəsindəki **‘RRT** adlanan dağı Habhudakı Arardi/Ararti oronimi ilə eyniləşdirmək lazımdır.

İslam ənənəsi (Qurani-Kərim, XI Surə, 46-cı ayə) dünya daşqını zamanı insanlığın xilaskarı olan Nuhun gəmisinin Cəbəl-Cudidə, yəni “Cudi” adlanan dağda dayandığını bildirir. İngilis şərqşünası Arçibald Henri Seysdən başlayaraq əfsanənin İslam variantının tarixi köklərini və əhatə etdiyi coğrafiyanı tədqiq edən bəzi Qərb alimləri bu dağı Türkiyədə, Çivridən 32 km cənub-şərqdə yerləşən Cudidağla (hündürlüyü 2100 m) eyniləşdirməyin tərəfdarı kimi çıxış etmişlər. Cudidə qələbə kitabəsini həkk etdirən Aşşur şahı Sinahheribin zamanında bu dağ hələ də köhnə adı ilə (Nibur) tanınırdı və onun ətrafında (məndə “Kutmuhinin sərhəddində”) Tumurra, Şarim, Halqidda, Kibşa, Esama, Kua və Kana kimi şəhərlər salınmışdır [31, § 295]. III Tiqlatpalasarin zamanında Aşşur dövlətinin tərkibinə qatılan Tumme (qutilərin sürgün olunduğu yerlərdən biri) vilayəti də bu bölgədə yerləşirdi. Samimənşəli Akkad dilinin orfoqrafiyasında -q- və -k- samitlərinin erkən orta əsrlərin əraf orfoqrafiyasında -c- foneminə çevrildiyi qanunauyğunluğunu nəzərə alaraq “Cudi” oronimini qutilərin etnik adına bağlamışlar [37, ss.272-273].

Səmavi kitablarda tufan əfsanəsinin Anadolunun şərqinə bağlanmasının bir səbəbi də lullubilərə məxsus “Kinipa” dağ və “Kinabu” şəhər (Anadolunun şərqində, Tur-Abdin dağlıq bölgəsində [24, p.201]) adlarının fonetik bənzərliyi ola bilər. Lullubilərin bu bölgədə yayılmaları Het dövlətinin rəsmi sənədləri ilə təsdiq olunur [3, s.25, 34-35].

Nəticə. Göründüyü kimi, Ön Asiyada məskunlaşan xalqların əsrlər boyu yaşatdığı tarixi, ədəbi ənənə və mifoloji təfəkkür dünya daşqını haqqındakı əfsanənin xoşbəxt sonluğunu lullubilərin və qutilərin kompakt yaşadığı ərazilərə bağlayırdı. Dünya tufanının səmavi kitablarda (Tövratda, İncildə və Qurani-Kərimdə) yazılan və genetik baxımdan bir-birinə bağlı olan versiyası Mesopotamiya coğrafiyasında baş verən təbii fəlakətin təsviri olsa da, Şumer-Babil versiyasının təkrarı deyil, tamamilə müstəqil əfsanədir. Bu aşağıdakı arqumentlərlə əsaslandırılır. 1. Noah/Nuh həmvətənlərini köhnə inanclarından imtina edib, təkəllüflü səsliyəndən icmasının qəzəbi ilə qarşılaşmışdı, Ziusudra/Utnapiştim isə belə bir missiya ilə çıxış etmirdi.

“Gilgameş haqqında epos”un Babil variantında tanrı Eanın tufandan xilas olmaq üçün gəmi düzəltməsinə cavab olaraq Utnapiştim deyir: **[mu-na]-mi lu-pu-ul ālu um-ma-nu u ši-bu-tum** “Şəhərə, qoşuna və ağsaqqallara nə deyəcəyəm” [7, XI, 35]. Deməli, Noahdan/Nuhdan fərqli olaraq, yaşadığı icma Utnapiştimlə hesablaşırdı.

2. Səmavi kitablarda bəşəriyyətin xilas yeri kimi Cudi-dağ (Türkiyənin şərqində, Şırnak vilayətində), Babil versiyasında isə Nisir (=Kinipa; İraqın şimal-şərqində, Zaqros silsiləsində) göstərilir.

3. Şumer-Babil əfsanələrində deyilir ki, xilaskarlıq missiyası müqabilində tanrılar Ziusudra/Utnapiştimə əbədi həyat bəxş edərək, Dilmun adasına göndərirlər [2, s.192-193]. Səmavi kitablarda isə Noahın/Nuhun əbədi həyatla mükafatlandırılması qeyd olunmayıb.

4. Tufanın qəhrəmanı Şumer-Babil əfsanələrində və səmavi kitablarda mahiyyətə fərqli adlarla göstərilir. Elmi ədəbiyyatda **Zi-ud-sud-du** (və ya **Zi-u4-sud-ra2**) və **Ut-na-piṣ-ti-im** (yiyəlik halda; adlıq halda **Ut-na-piṣ-tu-um**) adları “[Uzaq] günlərin nəfəsini [tapan]” tərcümə olunduğu halda [9, c.473], Noah ismi “rahatlıq, hüzür” sözü ilə əlaqələndirilir. Adlardakı semantik yaxınlığı ismin **Na-ah-ma-u2(?)-li-el** yazılış forması ilə (“Gilgameş haqqında epos”un hurri dilindəki variantında) əsaslandırmağa çalışmışlar [36, p.160-161].

Belə uyğunsuzluqların sayını artırmadan da görünür ki, mixi yazılı ədəbiyyata hopan dünya daşqını olayı səmavi kitablarda əksini tapan tufan hekayəsinin ideya qaynağı olsa da, prototipi sayıla bilməz. Onlar eyni coğrafi arealda, lakin müxtəlif vaxtlarda baş vermiş təbii fəlakətə həsr olunublar. Səmavi kitablara daxil olan tufan olayının təsvirinin prototipi yəhudi dini ənənəsinə bağlanır və bu təbii fəlakətin nə zaman baş verdiyi gələcəkdə aşkara çıxarılaçaq tapıntılarla sübuta yetirilə bilər.

Yazıda əksini tapan ilk dünya daşqını Şumer cəmiyyətinin siyasi cəhətdən təşkilatlanmasında başlanğıc nöqtəsi – I Sülalələr dövrünə (e.ə 2750-2615) keçid – olmuşdur. Bu hadisə cəmiyyətin ictimai, iqtisadi və mədəni həyatında növbəti yüzilliklər üçün də prioritet istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsinə zəmin hazırladı.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Qədim Azərbaycan tarixi mixiyazılı mənbələrdə (Tərtib və tərcümə edəni, ön sözün və şərhlərin müəllifi Solmaz Qaşqay). Bakı, 2006.
2. Samuel Noah Kramer. Tarih Sümer'de başlar. İstanbul, 2017.
3. Taş İ., Adalı S. Çivi yazısı geleneginde Lullu halkı // Kubaba. Arkeoloji-Sanat tarihi-Tarih dergisi. İstanbul, 2015, Sayı 24, 18 aralık.
4. Алимйрзоев А. Путь в Аратту // Тарих институту. Elmi əsərlər, 2017, cild 68, с. 3-13.
5. Афанасьева В.К. От начала начал. Антология шумерской поэзии, Санкт-Петербург, 1997.
6. Дьяконов И.М. Ассиро-вавилонские источники по истории Урарту // Вестник древней истории, 1951, № 2, с.255-356.
7. Эпос о Гильгамеше («О все видавшем»). Перевод И.М. Дьяконова. Москва-Ленинград, 1961.
8. Вулли Л. Ур халдеев. Москва, 1961.
9. История древнего Востока. Зарождение древнейших классовых обществ и первые очаги рабовладельческой цивилизации. Часть I. Месопотамия. (Под ред. Дьяконова И.М.). Москва, 1983.
10. Канева И. Т. Шумерский героический эпос. Гильгамеш и Агга // Вестник древней истории, 1964, № 3, с.245-267.
11. Канева И. Т. Шумерский героический эпос. Транскрипции, перевод, комментарии и выводные статьи. Энмеркар и верховный жрец Аратты // Вестник древней истории, 1964, № 4, 191-225.
12. Козырева Н.В. Очерки по истории Южной Месопотамии эпохи ранней древности (VII тыс. до н.э.-середина II тыс. до н.э.). Санкт-Петербург, 2016.
13. Липин Л.А. Аккадский (вавилоно-ассирийский) язык. Выпуск II, Словарь. Ленинград, 1957.
14. Ллойд С. Археология Месопотамии. Москва, 1984.
15. Мещанинов И.И. Шураа и Убурдан в клинописных памятниках ванского бассейна // Доклады Российской Академии Наук. Москва, 1924, с.19-22.
16. Пол Д. Генезис цивилизации. Москва, 2003.
17. Chicago Assyrian Dictionary. 1980, Vol 11, N, Part II.
18. Chicago Assyrian Dictionary. 2005, Vol. 12.
19. Clay A.T. A Hebrew Deluge story in cuneiform and other epic fragments in the Pierpont Morgan Library. New Haven, 1922.
20. Deimel A. Schultexte aus Fara. Leipzig, 1923.
21. Delitzsch F. Wo lag das Paradies? Leipzig, 1881.
22. Finkelstein A. Antediluvian Kings: A University of California Tablets // Journal of Cuneiform Studies, 1963, Vol. 17, №2, pp.39-51.
23. Glassner J.-J. Mesopotamian Chronicles. Atlanta: Copiright Society of Biblical Literature, 2004.
24. Grayson A. K. The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Assyrian Periods. Vol. 2. Assyrian Rulers of the Early First Millenium BC (1114-859 BC). University of Toronto Press, 1990.
25. Herzfeld E. The Persian Empire. Wiesbaden, 1968.
26. Jacobsen T. The Sumerian King List. Chicago, 1939.
27. Kozad A.M. The Beginnings of ancient Kurdistan (c. 2500-1500 BC): a historical and cultural syntesis. Leiden University, 2012.
28. König F.W. Die Elamische Königsinschriften. Graz: Selbstverlag, 1965.
29. Labat R. Manuel d'éigraphie Akkadienne (signes, syllabaires, ideogrammes). La 6⁰ edition, Paris, 1988.
30. Langdon S. Historical Inscriptions: Containing principally the Chronological Prism W.-B. 444. London: Oxford University Press, 1923.
31. Luckenbill D.D. Ancient Records of Assyria and Babylonia. New York: Greenwood Press publishers, Vol. II. Historical records of Assyria from Sargon to the end, 1968.
32. Michalowski P. A Man called Enmebaragesi / Literatir, politik, and Recht in Mesopotamien. Heidelberg, 2003, pp.198-205.
33. Poebel A. Historical and Grammatical Texts, Vol. IV, № 1. Philadelphia: Published by

the Department of Archaeology, University of Pennsylvania, 1914.

34. Rowlinson H. The Cuneiform inscriptions of Western Asia. Vol. II, London, 1862.

35. Schmidt E. Excavated at Fara, 1931. // The Philadelphia Museum Journal, 1931, Vol. XXII, № 3-4, pp.193-217+XXVII plates.

36. Speiser E.A. Mesopotamian Origins. The Basic Population of the Near East. Philadelphia, 1930.

37. Streck M. Das Gebiet der heutigen Landschaften Armenien, Kurdistan und Westpersien nach den babylonisch-assyrischen

Keilinschriften // Zeitschrift für Assyriologia, 1901, Band XV, ss. ss.257-382.

38. Tadmor H., Yamada Sh. The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period. Vol. 1. The Royal Inscriptions of Tiglat-pileser III (744-727 BC) and Shalmaneser V (726-722 BC), Kings of Assyria. Winona Lake, Indiana, 2011.

39. Vanstiphout H.L. Epics of Sumerian Kings: The Matter of Aratta. Atlanta: Society of Biblical Literature. Copyright 2003.

40. Zaina F. The Urban Archaeology of Early Kish. Bolonia, Printed in Juli 2020.

Summary

Allahverdi Alimirzayev

The Flood in the historical and mythological imagination of the Sumerians

Considered a global natural disaster in human history, the Flood was a major turning point for the evolution of archaic societies. During excavations carried out in the 1920-1930s. British archaeologists under the leadership of L. Woolley in Tell-Muqayyar (ancient city of Ur), employees of the Pennsylvania Museum under the leadership of L. Weitlin and S. Langdon on the hills of Tell Uhaimir and Tell-Ingarra (ancient city of Kish), as well as German archaeologists under the leadership of E. Schmidt in Tell-Fara (ancient city of Shuruppak), it was confirmed that such natural disasters actually occurred in the basin of the Tigris and Euphrates rivers (ancient Sumer). This is evidenced by the presence between two ancient cultural deposits of a sterile layer covered with silt, the thickness of which varies from 3.0 to 2.7 m. It is assumed that floods in Kish and Shuruppak occurred at different intervals in the Early Dynastic period I (XXIX-XXVII centuries BC).

The Sumerian historical and literary-mythological tradition about the Flood has been studied in sufficient detail. Most of the written sources more than a century ago were collected and published by A. Clay. In 1893, in Niffar (the Sumerian religious center of Nippur), employees of the University of Pennsylvania found fragments of a clay tablet on which the legend of the flood was written; it was studied by A. Poebel and S.N. Kramer. The clay book was significantly damaged, so we don't know what led to the flood and where people found salvation. Sources reflecting the historical tradition of the Sumerians (a version of the Royal List) present Ziusudra, the son of Ubartutu, the hero of the global flood, as the ruler of the city of Shuruppak.

The Legend of Gilgamesh says that Utnapishtim (Babylonian version of Ziusudra) was saved on Mount Nisir and thus gained immortality. The annals of Ashshurnasirpal say that the Lullubeans called this mountain Kinipa. According to one inscription from the library of Ashshurbanipal, this mountain was located in the country of the Qutian tribes. Some researchers localized this mountain in the area of modern Khalkhalandag or Tokmadag (in Iraq, southeast of the Altyn-Kopru), others - near Sidikan (between Erbil and Rawanduz). A. Billerbeck equated this mountain to the peak of Pir Omar Qudrun in eastern Iraq (in a place called Ulubulak, 40 km northwest of Sulaymaniyah; height 2743 m). Therefore, it cannot be identified with the biblical Ararat, or the Koranic Jebel Judi.

Keywords: *global flood, cuneiform sources, early chronology, history of Sumer, Sumerian mythology, historical tradition of the East, early city-states.*

Резюме

Аллахверди Алимierzоев

Всемирный потоп в историко-мифологическом воображении шумеров

Всемирный потоп, считающийся глобальным природным бедствием в истории человечества, стал важным поворотным моментом для эволюции архаических обществ. В ходе раскопок, проведенных в 1920-1930-х гг. британскими археологами под руководством Л. Вулли в Телль-Мукайяре (древний город Ур), сотрудниками Пенсильванского музея под руководством Л. Вейтлина и С.Лэнгдона на холмах Телль-Ухаймир и Телль-Ингарра (древний город) Киша), а также немецкими археологами под руководством Э. Шмидта в Телль-Фаре (древний город Шуруппак), было подтверждено, что подобные стихийные бедствия действительно произошли в бассейне рек Тигр и Евфрат (древний Шумер). Об этом свидетельствует наличие между двумя древними культурными отложениями, покрытого илом стерильного слоя, мощность которого варьируется от 3,0 до 2,7 м. Предполагается, что наводнения в Кише и Шуруппаке произошли разными интервалами в I раннединастический период (XXIX-XXVII вв. до н. э.).

Шумерская историческая и литературно-мифологическая традиция о всемирном потопе изучена достаточно подробно. Большинство письменных источников более века назад были собраны и опубликованы А. Клеем. В 1893 году в Ниффаре (шумерском религиозном центре Ниппура) сотрудники Пенсильванского университета нашли фрагменты глиняной таблички, на которой была написана легенда о потопе; она была исследована А.Пёбелем и С.Н.Краммером. Глиняная книга существенно повреждена, по этому, не знаем, что привело к потопу и где люди нашли спасение. Источники, отражающие историческую традицию шумеров (варианте Царского списка), представляют Зиусудру, сына Убартуту героя всемирного потопа как правителя города Шуруппак.

В «Легенды о Гильгамеше» говорится, что Утнапиштим (вавилонский вариант Зиусудры) был спасен на горе Нисир и таким образом обрел бессмертие. В анналах Ашшурнацирапала говорится, что луллубеи называли эту гору Кинипа. Согласно одной надписи из библиотеки Ашшурбанапала эта гора находилась в стране кутийской племени. Одни исследователи локализовали эту гору в районе современного Халхаландага или Токмадага (в Ираке, к юго-востоку от моста Алтын), другие – вблизи Сидикана (между Эрбилем и Равандузом). А. Биллербек приравнивал эту гору к вершине Пир-Омар-Кудрун на востоке Ирака (в месте под названием Улубулак, в 40 км к северо-западу от Сулеймании; высота 2743 м). Следовательно её нельзя идентифицировать с библейской Арарат, или коранической Джебель-Джуди.

Ключевые слова: всемирный потоп, клинописные источники, ранняя хронология, история Шумера, шумерская мифология, историческая традиция Востока, ранние города-государства.